

Öğrenim Hayatı

Muhammed Hamîdullah, ilk eğitimini 1909-1913 yılları arasında ailesinden aldı. Babası Hacı Halillullah Haydarabâdî, annesi Begüm Sultan ve ablaları onun Arapça, Farsça ve Urduca öğrenmesinde, dinî bilgileri elde etmesinde çok büyük gayret gösterdi. Annesinin kendisi ile yaptığı sohbetlerde bir çocuğun anlayışına hitap eden bir üslup ile hem Hz. Peygamber'in hayatını hem de sahâbîlere ilişkin menkıbeleri zihnine yerleştirdiğini söylemektedir. Daha sonra siyer alanında yapacağı çalışmalar sırasında Hz. Peygamber ve sahabelere dair bilgileri edinirken annesinin anlattığı hikâyelerin sürekli olarak zihninde canlandığını ifade etmektedir.⁴ 1913 yılında babası tarafından ortaokul ve lise ayarındaki Haydarâbâd Doğu Dârülulûmu'na gönderildi. Burada 7. sınıfa kadar okudu ve 1923'te lisans öğrenimine denk olan "Matriculation" imtihanını verdi. Camia Nizamiye'de⁵ bir yıl öğrenim gördü ve buradan 1924 yılında yüksek lisans ayarındaki "mevlevî fâzıl" diploması alarak mezun oldu.⁶

Muhammed Hamîdullah 1924 yılında girdiği Osmâniye Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde lisans öğrenimi gördü. Osmâniye Üniversitesi'nde okuduğu son sene hukuk fakültesinin dekanı Prof. Dr. Hüseyin Ali Mirza'nın talebi üzerine "Devletler Umumî Hukuku" zorunlu ders olarak lisans müfredatına yerleştirildi. Muhammed Hamîdullah da bu derse devam eden ilk öğrenciler arasındadır. Muhammed Hamîdullah'ın modern hukuk ile İslam hukukunun birbirine denk oluşu ile yakından ilgilendiğini fark eden fakülte

dekanı Prof. Dr. Hüseyin Ali Mirza bu konu hakkında bir makale yazması için onu teşvik etmiştir. Hamîdullah'ın yazdığı makalenin hacmi gündün güne büyüyünce onun aynı konuda ve aynı üniversitede yüksek lisans (Master of Arts) yapmasına müsaade edilmiştir. Bu tezi hazırlık aşamasında titiz ve dikkatli çalışması gözden kaçmamıştır. Hamîdullah, sağlanan bir burs ile önce Haydarâbâd kütüphanelerinde ardından da San'a, Mekke-Medine, Şam, Filistin, Mısır, Tahran ve İstanbul kütüphanelerinde çalışma imkânı bulmuştur. Hamîdullah bu araştırmaları sırasında yer yer zorluk çekmesine rağmen başarılı bir şekilde bu tezini hazırlamış ve 1930 yılında mezun olmuştur.

Hamîdullah, Osmâniye Üniversitesi'nde eğitim görürken istifade ettiği ve daima minnetle andığı hocalarından birkaçını şöyle sıralamaktadır: Fıkıh Şubesi Başkanı Prof. Dr. Abdü'l-Vâsi, Kelam ve İslam Felsefesi Şubesi Başkanı Prof. Dr. Ali Şîr, İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Muhammed Abdülkâdir Sıddîkî, Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hüseyin Ali Mirza ve Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mir Siyâdet Ali Hân.⁷

Muhammed Hamîdullah 1929'da Hanefî âlimlerinin eserlerini yayımlamak amacıyla oluşturulan Meclisü ih-yâi'l-maârifî'n-Nu'mâniyye'nin kuruluşuna katıldı. Bu kurumdaki çalışmalarının dışında Şibli Nu'manî ve Seyyid Süleyman en-Nedvî'nin gayretleri ile oluşan Dârü'l-Mu-sannifîn Şibli Akademi'nin çıkarttığı *Meârif* dergisinde de 1931 yılından itibaren yazmaya başlamıştır. Çeşitli katkılarda bulunduğu bu dergide 80'i aşkın makalesi yer almıştır.⁸

ve devletler hukuku profesörü olarak görev yaptı; ayrıca Dinî İlimler Fakültesi'nde ders verdi. Bu arada Rusçayı öğrenmek için Rusya'ya gitmek istedi. Amacı Moskova Üniversitesi Doğu İlimleri Fakültesi'nde doktora çalışması yapmaktı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu niyetinden vazgeçti.⁹ Hamîdullah Haydarâbâd'da kaldığı dönemde Fransa'da yayınlanan *Revue d'Études Islamiques* dergisine yazılar gönderdi ve Haydarâbâd'da bulunan *l'Alliance Française*'in genel sekreteri ile irtibat hâlinde oldu.¹⁰

Fransa Dönemi

1946 yılında Haydarâbâd Nizamlığı'nın Birleşmiş Milletler'e üye olması için kurulan delegasyona seçilen Hamîdullah büyükelçi/temsilci sıfatıyla çalışmalar yaptı. Yurt dışındayken 1948 yılında Hindistan'ın Haydarâbâd Nizamlığı'nı işgal etmesi üzerine ülkesine dönmedi. Aynı yıl *Hyderabad Liberation Society* adıyla bir dernek kurarak Haydarâbâd devletinin bağımsızlığı için çaba gösterdi. Hindistan Hükûmeti de onun Haydarâbâd topraklarına girmesini yasakladı. Hindistan ile İngiltere arasındaki suçluların iadesi anlaşmasına göre İngiltere'ye girişi engellenince Fransa'ya yaptığı sığınma başvurusunun kabul edilmesi üzerine 1948 yılından 1996 yılına kadar orada vatansız (heimatlos) statüsünde yaşadı.

Hamîdullah Fransa'da yaşamaya başladıktan sonra da kendi ülkesiyle irtibatını devam ettirdi. Bu süreçte 1949 yılında yeni kurulan Pakistan devletinin anayasa hazırlıklarına katılması için Seyyid Süleyman en-Nedvî

Hamîdullah Urduca, Hintçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Rusça, Arapça, Farsça ve Türkçe biliyordu. Mescid-i Nebevî'de kıraat âlimi Hasan b. İbrâhim eş-Şâir'in huzurunda Kur'an-ı Kerîm'i baştan sona kadar kıraat etmiş ve bir icazetname almıştır.

Eserleri

Muhammed Hamîdullah uzmanlık alanı olan İslam hukukunun yanı sıra Kur'an tarihi, İslam tarihi ve hadis alanlarında da araştırmalar yapmış ve bu alanlarda pek çok makale ve kitap telif ederek bazı önemli yazma eserlerin ilmî neşrini gerçekleştirmiştir. Muhammed Hamîdullah eserlerini çoğunlukla Arapça, Urduca, İngilizce, Fransızca ve Almanca olmak üzere beş ayrı dilde kaleme almıştır.

Kitapları ve Neşirleri

1. *Quran in Every Language*. Bütün Kur'an tercümelelerinin bibliyografik bir listesi olup Fâtîha suresinin çeşitli dillerdeki çevirilerini ihtiva etmektedir.

2. *Mecmû'atü'l-vesâ'iki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'z-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*. Doktorasının malzemesini oluşturan idari-siyasi belgelerin neşridir. Eserin her yeni baskısında bulunduğu belgeleri eklemek suretiyle çalışmasını geliştirmiştir. Kitabın Hz. Peygamber dönemiyle ilgili bölümü *Hz. Peygamber Döneminin Siyasi İdari Belgeleri* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMİ İLİMLERDEKİ YERİ

Genel Olarak

Muhammed Hamîdullah, Orta Çağ İslam geleneğinde görülen çok yönlü İslam âlimi prototipinin 20. yüzyıldaki başlıca temsilcilerindendir. İslami ilimlere bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşarak uzmanlık alanı olan İslam hukukunun yanı sıra İslam tarihi, hadis ve Kur'an tarihi sahalalarında da inceleme ve araştırmalar yapmış, kalıcı eserler ortaya koymuştur.

Hamîdullah, İslam ve Batı dünyasının farklı bölgelerinde bulunmuş olmasının kazandırdığı birikimle kendisine özgü bir üsluba sahiptir. Daha önce genellikle Doğu bilimcilerin başvurdukları çok titiz araştırma yöntemlerini geliştirip sistemleştirmiş ve İslami ilimler alanındaki hemen bütün disiplinler için geçerli bir model hâline getirmiştir. Geçmiş ilim mirasına değer veren bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte ilahî hükümlerin mutlaka rasyonel bir dayanağının bulunduğunu da kabul eder.

Esas itibarıyla bir hukuk araştırmacısı sıfatıyla sahip olduğu özel tutum gereği ispat edilmemiş herhangi bir hususu kabul etmesinin kendisinden beklenmemesi gerektiğini belirtir. Çalışmalarının körü körüne bir tarihî bilgi peşinde koşmak ve bunları gözler önüne sermek

şeklinde değil de, olayların sebeplerini araştırmak ve bu sebeplerin ortaya çıkardığı neticelerin gösterilmesi tarzında geliştiğini ifade etmektedir.

Hamîdullah'ın eserlerinde, hedef kitlesi olarak İslam hakkında bilgi sahibi olmayan muhatapları da göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Araştırmalarını mümkün olduğunca birinci el kaynaklara dayandırarak yapmaya çalışmış, matbu eserlerin yanı sıra yazma eserlerden de istifade etmiştir.

Muhammed Hamîdullah, rivayete dayalı yöntemler kullanmaları açısından hadis ve tarih ilimleri arasında yakın bir ilişki bulunduğu görüşündedir. İnsanların tarihi belgeleri ilk elden alma arzusu sonucunda belgelerin büyük bir kısmının metinleri bu iki ilim sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir. Hadislerle ilgili rivayetlerin güvenilir olup olmadığını tespit etmekten çok rivayetlerden hareketle Hz. Peygamber'e ve dönemine ait daha kesin bilgilere ulaşmak önemlidir. Onun Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfe'sini* neşretmesiyle, şifahi rivayetlerin aktarılmasının ilk dönemlere ait verilere ulaşmada uygulanan tek yöntem olmadığı ispatlanmıştır. Böylece oryantalist Ignaz Goldziher'in ortaya attığı, rivayetlerin toplumun ihtiyaçlarına göre sonradan uydurulup şifahen nakledildiği iddiasının aksine yazılı rivayetten de destek alan bir hadis aktarma yönteminin bulunduğu anlaşılmıştır.

söylemektedir. Aynı şekilde Enfâl suresi 35. ayette geçen “*Ve Kâbe’nin yanındaki ibadetleri, ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir...*” ayetini açıklarken “ıslık çalmak ve el çırpmak” hareketiyle putperest Arapların kötü ruhları savdıklarına inandıklarını söylemektedir. Meryem Suresi 62. ayette cennetten söz edilirken “... *ve orada sabah akşam besinleri de vardır*” ifadesini açıklarken o günkü Arapların günde yalnızca iki öğün yemek yediklerini aktarmaktadır.³⁷

Kur’ân-ı Kerîm Tarihi

Muhammed Hamîdullah’ın Kur’an tarihi ile ilgili incelemeleri aslında daha genel bir projenin parçası niteliğindedir. Nitekim onun *Kur’ân-ı Kerîm Tarihi* isimli eseri Kur’an tarihi üzerine yazılan önemli kitaplardan biridir. Bu eser Türkçede hem ayrı kitap şeklinde basılmış, hem de *Aziz Kur’an* ismiyle tercüme edilen Fransızca çevirinin başında yer almıştır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır: “Giriş” ve “Avrupa Dillerindeki Kur’an Çevirilerinin Listesi”. Türkçe çeviri listesi de buna dâhildir.

Bu giriş bölümünün asıl amacı, hedef kitlesi Kur’an’ın metin yapısı ve üslubuna alışık olmayan ya da Kur’an hakkında yanlış bilgilendirilmeye maruz kalmış bulunan Batılılara, Kur’an’ın metinleşme tarihine, dil ve üslup bakımından temel özelliklerine dair sağlıklı bilgi aktarmaktır. Muhtemelen bu bölümün bir diğer amacı da Kur’an öğretilerinin modern değer ve normlarla çelişmediğini ortaya koymak ve onların savunusunu yapmaktır. Nitekim Kur’an’da kadın ve bu konu çerçevesinde ele alınan nikâh,

çok eşlilik ve boşanma konuları ile kölelik konularına bu amaçla değinilmiştir. Ayrıca bu başlıklarda Batı'da 18. yüzyılda başlayan ve 20. yüzyılda da kanunlara ve uluslararası belgelere yansıyan insan hakları konusunda İslam'ın geri kalmış bir yapıda olmadığı, hatta bu hakların Kur'an tarafından on dört asır öncesinde ele alındığı ve kadına bugün Batı toplumlarında dahi sunulmamış hak ve özgürlüklerin sunulduğu ifade edilmeye çalışılmış ve bu noktalarda Batı'da hâkim olan ön yargıların yıkılması hedeflenmiştir.³⁸

Giriş bölümü, bir önsöz ya da tek bir başlık altında toplanmış bilgilerden ibaret değildir. Bu bölümde alt başlıklar altında detaylı ve değişik konular ile ilgili bilgiler mevcuttur. Kur'an'ın kelime anlamını açıklamak suretiyle konuya giriş yapan yazar, vahiy kavramı üzerinde durur ve İslam'daki vahiy, melek, Allah inancı ve anlayışı ile Zerdüştlük, Brahmanizm, Budizm, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerindeki inanç ve anlayış arasında bir karşılaştırma yaparak başlar. Kur'an ve hadis arasında da bir karşılaştırma yapan yazar, Kitab-ı Mukaddes ile Kur'an'ın üsluplarını karşılaştırır. Kur'an ve diğer kutsal kitapların nasıl yazıldığını tarihî verilerle mukayese eder ve Kur'an'ın insanı kendine çeken eşsiz bir üslubunun, ahenginin, ses uyumunun, müzikal yapısının olduğunu altını çizer.³⁹

Kur'an tarihini ele alan bu kitabın üslubu herhangi bir tefsir usulü kitabından farklıdır. Farklı konuları ele alan yazar, Kur'an'ın hayat anlayışından, köleliğe; Kur'an'da kadından, Kur'an'daki veriler çerçevesinde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatının özetine kadar çeşitli konuları ele alır.

Medine Anayasası

İslam hukukuna dair ilk literatürle ilgili olarak Hamîdullah Hz. Peygamber döneminde uluslararası ilişkiler bağlamında imzalanan anlaşma metinlerine ve komşu devletlere gönderilen diplomatik mektuplara dikkati çeker. Bir iç hukuk düzenlemesi olan Medine Anayasası ve merkezden taşraya gönderilen hukuki-siyasi talimatlar da fıkıh literatürünün ilk örneklerini teşkil etmektedir.¹⁵⁹

İslam tarihinde devletin kuruluş esaslarını, organlarını ve temel prensiplerini ortaya koyan yazılı bir anayasanın ilk örneğine Hz. Peygamber döneminde rastlanmaktadır. Hicretten sonra Müslümanların yanı sıra Medine toplumu oluşturulan Yahudileri ve diğer grupları bir şehir devleti hâlinde teşkilatlanmaya ikna eden Hz. Peygamber bu teşkilatın esaslarını yazılı bir metin hâlinde ortaya koymuştur.

Medine şehir devletini oluşturan toplulukları, bunların birbirleriyle ve yabancılarla olan ilişkilerini, bu toplulukların idari ve adli yapılarını, fertlerin sahip oldukları din ve vicdan hürriyetini belirli esaslara bağlayan bu metin, şekil açısından bugünkü anayasalardan hayli farklı da olsa maddi açıdan bir anayasa mahiyetindedir. Bundan dolayı da özellikle Batı kaynaklarında “Medine Anayasası” olarak adlandırılmaktadır. Bugüne kadar tespit edilebilen tarihteki ilk yazılı anayasa olması bakımından da ayrı bir önemi vardır.¹⁶⁰

Anayasanın getirmiş olduğu siyasi-hukuki yapıyı anlamak için metnin hangi şartlar altında hazırlanmış olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Hicretten önce

Medine’de başlıca iki Arap kabilesi (Evs ve Hazrec) ile bazı Yahudi kabileleri (Benî Kaynuka, Benî Nadîr, Benî Kurayza) bulunmaktaydı. Evs ve Hazrec’in birbirleriyle sürekli bir çatışma içinde buldukları, Yahudilerden bir kısmının Evs’i, diğerlerinin de Hazrec’i tuttıkları bilinmektedir. İslam’ın yayılması için uygun bir zemin oluşturan bu şartlar aynı zamanda iç huzuru sağlayacak her türlü düzenlemeyi kabule elverişli bir ortam da meydana getirmişti. Öte yandan hicretle birlikte Medine toplumunda önemli bir yer tutan Müslümanlar, hem kendi aralarında tam bir dayanışma içinde olmak hem de Kureyş’ten gelebilecek muhtemel saldırılara karşı Medine’nin Müslüman olmayan sakinlerinin desteklerini sağlamak ihtiyacını hissediyorlardı. Bu şartları değerlendiren Hz. Peygamber muhtemelen önce muhacirler ile Evs ve Hazrec kabilesi mensuplarını bir araya getirmiş, sonra da Yahudilerle anlaşmış ve böylece bir taraftan Medine’nin iç huzurunu sağlayacak, diğer taraftan da dış düşmana karşı birlikte olmayı temin edebilecek siyasi bir yapılanmaya gitmiştir. Bunun içindir ki anayasa maddelerinin önemli bir kısmı iç düzeni ve dış düşmana karşı topluca dayanışmayı sağlamaya yöneliktir.

Hamidullah, vesikanın önce Müslümanlar tarafından kabul edildiği, Yahudilerin anlaşma kapsamına daha sonra dâhil olduğu görüşündedir. Ona göre Medine devrinin hemen başında Müslümanlar azınlıktayken Yahudilerin Müslümanların hâkimiyetini tanıma anlamına gelen, üstelik içerisinde “Resûlullah Muhammed” ifadeleri yer

alan bir metni kabul etmelerinin bir anlamı yoktur.¹⁶¹ Hamîdullah Yahudilerin vesikayı kabulleniş nedenleriyle ilgili Yahudilerin gelecek bir peygamberden haberdar olmalarını ve aynı zamanda Hz. Muhammed (s.a.v.)'in kısa zamanda bu kadar başarılı olacağını tahmin etmemiş olmalarını saymaktadır. Hem bunun yanında Yahudilerin durumu görmek için bir nevi zaman kazanma ve en uygun bir anda buna karşı çıkmanın yollarını arama düşüncesine sahip olabileceklerini de ifade etmektedir.¹⁶²

Vesika İslam anayasa hukukunun bütün hükümlerini içine alan bir metin olarak değerlendirilmemektedir. Bu nedenle vesikayı anayasa dışında bir tür siyasi beyanname ya da anlaşma metni olarak kabul eden araştırmacılar da vardır. Hamîdullah “anayasa hukukunun bütün hükümlerini içine alan bir metin olmadığı” görüşlerine karşılık olarak Medine Anayasası'nın küçük bir devlet için düzenlendiğini, eğer daha büyük bir devlet için söz konusu olsaydı, diğer ihtiyaçlara da şüphesiz yer verileceğini söyler.¹⁶³

Kaynaklarda Medine Vesikası'nın yürürlükten kalktığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yahudilerin Medine'den çıkışıyla, fiilî durum meydana geldiğinden vesikanın özel olarak sona erdirilmesine gerek duyulmamış da olabilir. Ancak Yahudilerin çıkışından sonra da vesikanın ihtiva ettiği genel prensiplerin yürürlükte kalmaya devam ettiği söylenebilir. Hamîdullah, bu konuda “Bu anayasa, başlangıçta sadece Medine şehri için yürürlüğe konmuş olmakla birlikte, dar bir şekilde

Siyer

Muhammed Hamîdullah'ın özellikle tarih çalışmalarında gerekli olan Doğu ve Batı dillerini bilmesi, Hindistan'dan Avrupa'ya kadar bulunduğu ülkelerin kütüphanelerinde araştırmalar yapması, bilim adamlarıyla görüşmesi, ihtiyaç duyduğu yan disiplinlere hâkimiyeti onun başarılı bir İslam tarihçisi olmasının temel nedenleridir.

Hamîdullah'ın İslam tarihine ilgisi bir Müslüman olarak şahsi merakının yanında devletler hukuku veya İslam'da devlet idaresi bağlamında siyere duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. İşaret edilen konuları hakkında ortaya çıkarabilmek için Hz. Peygamber dönemini inceleyen Hamîdullah, uzun yıllar yaptığı araştırmalar sonucunda hem disiplinler arası çalışmanın güzel bir örneğini vermiş hem de İslam tarihi alanında metot, muhteva ve üslup açısından önemli bir çalışma olan *İslam Peygamberi* adlı eserini telif etmiştir.¹⁶⁷ Bu eser, Hamîdullah'ın siyer alanındaki birikiminin bir hülasesi niteliğindedir. Eserde, olayları Mekke, Bizans, İran, Yahudiler gibi temel konulara göre gruplandırarak ele almış olduğunu söyleyen Hamîdullah, böyle bir yaklaşımın çalışmaya daha tutarlı ve daha canlı bir görünüm kazandıracağını ifade etmiştir. Muhammed Hamîdullah'ın *İslam Peygamberi* isimli eserini önemli kılan sadece gözlem ile değil belgelerle de konuşuyor olmasıdır. Hata payını en aza indirerek bir siyer yazımı gerçekleştirmiştir.¹⁶⁸